

Goswin de Fierlant (1735-1804) en de problematiek van gevangeniswezen, landloperij en bedelarij: een aspect van de strafrechtshervorming in de Zuidelijke Nederlanden*

Patrick Nefors**

Tot 1975 was het gevangeniswezen een door de historische wetenschap tamelijk verwaarloosd onderwerp. Met het verschijnen van *Surveiller et Punir. Naissance de la Prison* van de Franse filosoof Michel Foucault, kwam echter een debat op gang, dat nog lang niet is uitgedeid. Foucault verving het oude paradigma – de gevangenis als een door verlichte hervormers bedacht instrument tot humanisering van een traditionele, door wrede lijf- en doodstraffen gekenmerkte repressie – door het sombere beeld van ‘le carcéral’ als een techniek van sociale controle, exponent van de geraffineerde totalitaire maatschappij die de Westerse samenleving in de 19e en 20e eeuw – in Foucaults ogen althans – geworden was.¹ Dat reacties niet zouden uitblijven, lag voor de hand. In vakhistorische kring – maar niet alleen daar – ging men scherp over de problematiek nadenken, wat resulteerde in talrijke correcties op de visie van Foucault.²

Sinds enige tijd verdedigt de Nederlandse historicus Pieter Spierenburg een nieuw paradigma. Zijn voornaamste verwijt aan het adres van Foucault is diens miskennis van de continuïteit in het historisch gebeuren, de door de Franse Annales-school zo gewaardeerde aandacht voor de ‘longue durée’. Volgens Spierenburg is de gevangenis, als belangrijke strafvorm, niet een plots uit het niets opduikend novum, maar het eindpunt van een ontwikkeling die in de 16e eeuw begonnen was met de oprichting van de eerste tuchthuizen.³ Deze instellingen waren de emanatie van een nieuwe mentaliteit, die de armen niet langer enkel als ‘pauperes Christi’ wilde zien, maar hen voortaan bekeek vanuit het standpunt van openbare orde en veiligheid. Ook de opkomst van een nieuwe arbeidsethiek speelde hierin een rol.⁴ Zo waren de tuchthuizen oorspronkelijk gericht op het

* Dit artikel is gebaseerd op een onuitgegeven licentiaatsverhandeling (Moderne Geschiedenis): NEFORS, P., *Goswin de Fierlant (1735 - 1804) en de problematiek van gevangeniswezen, landloperij en bedelarij*, K.U. Leuven, 1988, 213 p. (promotor: Prof. D. VAN DEN AUWEELE).

** Aspirant-N.F.W.O., K.U. Leuven.

1. Bekendste vertegenwoordiger van de traditionele visie: VON HIPPEL, R., ‘Beiträge zur Geschichte der Freiheitsstrafe’, *Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft*, vol. 18, 1898, p. 419-494, 608-666; *Die Entstehung der modernen Freiheitsstrafe und des Erziehungs-Strafvollzugs*, Jena, 1932.

2. B.v. PERROT, M., *L'impossible prison. Recherches sur le système pénitentiaire au XIXe siècle réunies par Michelle Perrot. Débat avec Michel Foucault*, Parijs, 1980; zie o.a. voor een kritiek van politiek-filosofische zijde: REVEL, J.-F., *La tentation totalitaire*, Parijs, 1976, p. 255-257.

3. SPIERENBURG, P. ‘The Sociogenesis of Confinement and its Development in Early Modern Europe’, in *The Emergence of Carceral Institutions: Prisons, Galleys and Lunatic Asylums 1550-1900* (Centrum voor Maatschappijgeschiedenis, dl. 12), Rotterdam, 1984, p. 9-77. De oorsprong van de gevangenis in het middeleeuwse Westen is terug te voeren tot het kerkelijk recht (waarin de idee van boetedoening domineerde), van waaruit het in het wereldlijk recht binnendrong. Het belang van de gevangenis als straf was in die periode slechts marginaal.

4. GEREMEK, B., *La potence ou la pitié. L'Europe et les pauvres du moyen âge à nos jours*, Parijs, 1987; GUTTON, J.-P., *La société et les pauvres en Europe (XVe-XVIIIe siècles)*, P.U.F.-Vendôme, 1974.

tot arbeid verplichten van landlopers en bedelaars (waarbij hun opsluiting een *conditio sine qua non* was). De volgende eeuwen waren echter getuige van een langzaam proces van verandering: men begon geleidelijk ook gewone delinquenten in het tuchthuis op te sluiten, tot ze er gaandeweg de meerderheid gingen vormen en het tuchthuis een strafgevangenis geworden was. Op die lange-termijn-visie valt echter aan te merken dat de gevangenis als voornaamste straf toch pas voor het eerst in de strafwetgeving opdook einde 18^e begin 19^e eeuw. Dat men veroordeelden in tuchthuizen ging opsluiten, is dan te verklaren door het gebrek aan bestaande gevangenissen. Daarenboven bleef men in de 19^e eeuw instellingen creëren die specifiek voor de opsluiting van bedelaars bestemd waren.⁵

Gezien de huidige belangstelling voor de net geschetste problematiek, is historisch onderzoek naar de opkomst van het gevangeniswezen (en de ermee verwlochten geschiedenis van landloperij en bedelarij) in onze streken, een 'must'. Interessant in dit verband – en daarenboven tot dusver slechts zeer onvolledig geanalyseerd – zijn de opvattingen van de jurist Goswin de Fierlant (1735-1804).

Een belangrijk magistraat

Goswin de Fierlant was, gezien zijn afkomst uit een aloude magistratenfamilie, als het ware voorbestemd voor een carrière op bestuurlijk en gerechtelijk vlak. De man begon zijn loopbaan als advocaat bij de Raad van Brabant (de centrale vorstelijke rechtbank van het gewest, die ook over bestuurlijke bevoegdheden beschikte) en klom geleidelijk op. In 1769 bracht hij het tot raadsheer in de Geheime Raad, die in de 18e eeuw onbetwistbaar tot de belangrijkste van de drie Collaterale Raden uitgegroeid was: een 'echt ministerie van Binnenlandse Zaken en Justitie', zoals Lenders ze typeert.⁶ Daarna kwam zijn carrière in een stroomversnelling terecht, een opgang waaraan het huwelijk in 1771 met de dochter van de invloedrijke Patrice de Nény (1716-1784), president van de Geheime Raad, niet vreemd was: in 1773 werd hij namelijk benoemd tot president van de Grote Raad van Mechelen, het hoogste rechtscollege in het land: aldus was hij de voornaamste magistraat in de Zuidelijke Nederlanden geworden. Twintig jaar lang bleef hij deze functie uitoefenen. Tijdens de Tweede Oostenrijkse Restauratie (1793-1794) werd hij president van de Geheime Raad. Bij de Franse inval vluchtte hij naar Wenen, waar hij in 1804 overleed.⁷

5. DEPREEUW, W., *Landloperij, bedelarij en thuisloosheid. Een socio-historische analyse van repressie, bijstand en instellingen*, *Inter-Universitaire Reeks Criminologie en Strafwetenschappen*, 16, Antwerpen, 1988, p. 311-418.

6. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden (AGN)*, dl. 5, 1980, p. 408.

7. *Biographie nationale de Belgique*, dl. 29, 1956, kol. 573-576.

De strijd tegen armoede, bedelarij en criminaliteit in de Zuidelijke Nederlanden 1750-1790

Deze Goswin de Fierlant zou een belangrijke rol spelen zowel bij het project tot oprichting van nieuwe tuchthuizen als bij de strafrechtshervorming en -codificatie in de Oostenrijkse Nederlanden. Bedelarij en landloperij waren eigenlijk bijna doorlopend een probleem: in de tweede helft van de 18^e eeuw nam de omvang ervan toe, toen als gevolg van een demografische druk werkloosheid en pauperisme stegen.⁸ Het systeem van bijstand aan de armen kwam onder druk te staan. De nieuwe gevolmachtigde minister, von Starhemberg (1724-1807), drong vanaf 1770 aan op aflossingen. Een hervorming van de armenzorg kwam toen echter nog altijd neer op een herziening van het strafrecht voor landloperij en bedelarij. Als bestraffing waren lijfstraffen gebruikelijk: de efficiëntie hiervan werd nu in vraag gesteld. In de plaats daarvan, verwachtte men meer heil van de oprichting van nieuwe tuchthuizen.⁹ (Weliswaar bestonden er al enkele tuchthuizen in de Zuidelijke Nederlanden, die in het begin van de 17^e eeuw opgericht waren: het betrof hier stedelijke initiatieven, kostelijk en weinig doeltreffend¹⁰). Al in 1751 had Vilain XIII, op dat moment burgemeester van Aalst, een eerste, niet met succes bekroonde poging ondernomen tot het bouwen van een correctiehuis.¹¹ In 1771 probeerde hij het opnieuw. Ditmaal wilde hij te Gent een correctiehuis oprichten ter opsluiting van vagebonden, valide bedelaars en boosdoeners. Als reden schoof hij de noodzaak naar voren om een eind te maken aan de bedelarij van gezonde mensen en om het strafrecht te hervormen.¹²

Het was immers de eeuw van de Verlichting: de universele kritiek was 'l'âme de cet âge querelleur' (P. Hazard), en ook het strafrecht ontsnapte er niet aan.¹³ De impuls tot hervorming kwam hier vanuit regeringskringen. In 1764 drong de Oostenrijkse kanselier Kaunitz bij gevolmachtigd minister Cobenzl aan op de afschaffing van het brandmerken en de vervanging ervan door tuchthuisstraffen. Cobenzl stuurde deze en andere vragen (o.a. de afschaffing van de tortuur en de wenselijkheid van een nieuwe code ter vervanging van de 'Criminele Ordonnantie' van 1570) in zijn omzendbrieven van 1764 en 1765 door naar de justitieraden. De magistratuur reageerde toen afwijzend en de keizerin besloot, samen met de landvoogd, niet verder aan te dringen.¹⁴ Daarentegen trachtte de regering in de periode 1750-1770 wel om het systeem van strafomzetting (d.i. het omzetten van een lijfstraf in een detentie in het tuchthuis als gratiemaatregel) te veralgemenen.¹⁵ In 1776 tenslotte voegde Kaunitz bij een brief aan Starhemberg een af-

8. LENDERS, P., *De Zuidelijke Nederlanden onder Maria Theresia 1740-1780*, (AGN), dl. 9, 1980, p. 103.

9. BONENFANT, P., *Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'ancien régime* (Ac. Roy. de B., Cl. des L. et des Sc. mor. et pol., dl. 35), Brussel, 1934, p. 249-343.

10. DEPREEUW, W., o.c., p. 170-182.

11. LENDERS, P., *De eerste poging van J.J.P. Vilain XIII tot het bouwen van een correctiehuis (1749-51)*, *Hand. van de Zuidned. Maatsch. voor Taal- en Lett. en Gesch.* dl. XII, 1958, p. 167-187.

12. BONENFANT, P., o.c., p. 255-56 en 260-61.

13. HAZARD, P., *La pensée européenne au XVIIIe siècle*, dl. 1, Parijs, 1946, p. 11.

14. BECCARIA, C., *Over misdaden en straffen*, uitg. MICHIELS, J.M., Inleiding, p. 219; DUPONT-BOUCHAT, M.-S., *art. cit.*, p. 75; DEPREEUW, W., o.c., p. 186-187.

15. BRUNEEL, Cl., *Le droit pénal dans les Pays-Bas autrichiens: les hésitations de la pratique (1750-1795)*, *Etudes sur le XVIIIe siècle*, dl. 13, 1986, p. 35-66. De theorie van BRUNEEL lijkt zeer plausibel. Toch is

schrift van een besluit van Maria-Theresia over de afschaffing van de tortuur in haar Duitse erflanden, waarin de vraag werd gesteld naar een beperking van de doodstraf en de vervanging ervan door opsluiting in tuchthuizen.¹⁶

In zijn hoedanigheid van raadslid van de Geheime Raad kreeg Fierlant zowel met het bedelarijprobleem te maken als met de strafrechtshervorming (en in het bijzonder het vraagstuk van de tortuur). Hij schreef hierover in 1771 twee memoires: de *Observations sur la torture* en de *Observations sur l'insuffisance et les inconvéniens des peines afflictives et sur les avantages qu'il y auroit à les remplacer par des maisons de force*.¹⁷

In de *Observations sur la torture* pleitte hij voor de afschaffing van de foltering: het is hier niet de plaats om op zijn argumentatie in te gaan. Belangrijk is wel dat hij hierin de band legde tussen de afschaffing van de foltering en de oprichting van tuchthuizen. Hij wilde namelijk de vrees van menig rechter – die hij naar eigen zeggen ongegrond vond – voor de maatschappelijke gevaren die een afschaffing met zich zou kunnen brengen, wegnemen. Indien men immers geen voldoende bewijzen zou hebben om de verdachte schuldig te verklaren, dan kon men hem in een correctiehuis opsluiten indien hij aan een ander delict schuldig was. Men zou dit kunnen toepassen op de meeste verdachten, vermits volgens Fierlant de straatrovers, moordenaars, inbrekers,... 'sont presque tous des vagabonds et gens sans aveu; leur vagabondage, qu'on peut vérifier sans peine, suffit seul pour les enfermer, quand même on ne pourroit par les convaincre de quelque autre excès ou délit quelconque'.¹⁸ Was de verdachte geen vagebond, dan volgde de vrijpraak, tenzij er zware verdenking van een misdaad bestond, in welk geval men tot verbanning besloot.

In zijn *Observations sur l'insuffisance...* ging hij meer in detail in op die tuchthuizen. Deze memorie was eigenlijk in grote trekken een herneming van een in 1770 geschreven consult, dat weer opgevist werd naar aanleiding van het initiatief van Vilain XIII.¹⁹ De burggraaf had de regering immers om advies gevraagd bij zijn onderneming.

Fierlant hield in de *Observations sur l'insuffisance...* een pleidooi voor de oprichting van één tuchthuis per provincie. Alle lijfstraffen (brandmerken, geseling, ook verbanning) lichter dan de doodstraf – die hij behield voor de eliminatie van de zwaarste en onverbeterlijke misdadigers – moesten afgeschaft worden. Het onvermogen om tot een proportionering van de straf en een verbetering van de delinquent te komen, aanzag hij als het voornaamste gebrek van het oude straffen-

het laatste woord in deze kwestie nog niet gezegd en zijn er ook tegengestelde indicaties: zie b.v. DE-ROISY, A., *La répression du vagabondage, de la mendicité et de la prostitution dans les Pays-Bas autrichiens durant la seconde moitié du 18e siècle*, Thèse de doctorat, ULB, 1965, p. 306: 'Le Conseil Privé, le 11 octobre 1780, pour la condamnation des vagabonds étrangers, préférerait le bannissement plutôt que l'emprisonnement, car cela provoquait moins de dépenses.

16. Deze brief werd door FIERLANT overgeschreven in zijn code (zie verder): 'H.V.', 2120, P. II, T.I., ch. 1, § 3-4, 6, 8-9.

17. Beide memoires zijn uitgegeven: HUBERT, E., 'Un chapitre de l'histoire du droit criminel dans les Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle. Les mémoires de G. de F.', *Bul. de la Com. Roy. d'Hist.*, V^e série, dl. V, 1895, p. 154-253.

18. *Ibid.*, p. 237.

19. BONENFANT, P., *o.c.*, p. 251-254; Algemeen Rijksarchief Brussel, Oostenrijkse Geheime Raad, lias 1277 (minuut); Geheime Raad, reg. 463, f. 439 (origineel).

patroon. De traditionele aanpak ontnam de delinquent het laatste restje eergevoel en verhinderde hem nog ergens werk te krijgen. Opsluiting in het tuchthuis daarentegen liet toe de straf te proportioneren door de duur van de opsluiting aan te passen. De arbeid en de discipline die de delinquent werden opgelegd, tasten het kwaad in zijn wortels (luiheid, gebrek aan discipline) aan. Deze vorm van repressie was duidelijk wel aan de natuur van het delict ontsproten. Daarenboven verwachtte hij dat er van de creatie van tuchthuizen een afschrikwekkend effect zou uitgaan, met een daling van de criminaliteit tot gevolg. De meeste criminelen, schreef hij, waren immers vagebonden en bedelaars die massaal het land zouden ontvluchten omdat ze niets zozeer vreesden als dwangarbeid: ze werden nog liever gezeseld. Toch leek Fierlant zelf te twijfelen aan het afschrikwekkend effect van zijn tuchthuizen. De hervorming moest immers worden doorgevoerd via instructies aan de rechters en niet via een publiek edict, want 'lorsqu'il s'agit d'adoucir les peines statuées par les anciens édits, il convient d'aller de la sévérité à la douceur par une voie qui ne frappe pas la populace...'.²⁰

Uiteindelijk werden slechts twee *maisons de force* effectief opgericht, één te Gent (onder impuls van Vilain XIII, voltooid in 1775) en één te Vilvoorde (voltooid in 1779). Eenmaal er reeds anderhalve vleugel van het Gentse tuchthuis gebouwd was, viel op dat vooral mensen opgesloten werden van wie de lijfstraf in detentie was omgezet.²¹

In zijn consult van 20 oktober 1773, dat naar alle provincies gezonden werd, ijverde Fierlant voor de veralgemening van de hervorming in heel de Oostenrijkse Nederlanden. Dit streven liep stuk op het provinciaal particularisme, ook al omdat de druk van de regering afnam. De regering kwam namelijk onder de invloed te staan van een aantal nieuwe ideeën inzake armenzorg, die verkondigd werden door Taintenier in zijn *Traité sur la mendicité*. Taintenier kwam op voor een gecentraliseerd systeem van huiselijke bijstand, met behoorlijke steun voor zieken, gebrekkigen en bejaarden. Gezonde armen mochten enkel genoeg krijgen om niet te verhongeren: in combinatie met het uitvaardigen van een bedelverbod, zou dit hen verplichten om werk te zoeken. Zo zou tevens de prijs van de arbeid dalen door de stijging van het aanbod. Tuchthuizen waren volgens Taintenier schadelijk doordat men er echte criminelen, bedelaars, vrouwen, ... allemaal samen opsloot en doordat ze wegens gebrek aan motivatie van de opgeslotenen nooit rendabel konden zijn. Daarenboven kon men onmogelijk alle armen opsluiten. Tuchthuizen konden enkel nog dienen voor de opsluiting van onverbeterlijke bedelaars. Hiervoor waren stedelijke gevangenissen trouwens meer geschikt dan provinciale tuchthuizen. Deze laatste kon men maar beter half afgewerkt laten: zo spaarde men tenminste nog de helft van zijn geld. Nadat ze van Tainteniers voorstellen kennis hadden genomen, wijzigden Vilain XIII en de regering hun houding. Hun keuze voor de door Taintenier voorgestane oplossing betekende een ontkoppeling van de problemen van armenzorg en strafrechtshervorming.²²

Dit bewijst dat, hoewel Fierlant, Vilain XIII en de regering ook een algemene hervorming van de wijze van bestraffen op het oog hadden, die evenzeer gericht

20. HUBERT, E., *art. cit.*, p. 253.

21. BONENFANT, P., *o.c.*, p. 287.

22. *Ibid.*, p. 303-347.

was op de bestraffing van niet-vagebonden, deze projecten toch op de allereerste plaats hun bestaan te danken hadden aan de opflakking van het probleem van landloperij en bedelarij (of althans de groeiende bewustwording ervan door de staat).

De aanhef van Fierlants *Observations sur l'insuffisance...* is in dit opzicht bijzonder relevant: 'Il y a trois siècles qu'on s'occupe à faire cesser la mendicité dans ce País et à le purger de fainéants, gens sans aveu et vagabonds qui y commettent presque tous les crimes, et il y a précisément autant de tems qu'on y travaille inutilement'.²³ Fierlants opvattingen zijn in de literatuur dan ook bovenal geïnterpreteerd geworden in het kader van een geschiedenis van armenzorg en bedelarij (b.v. in het standaardwerk van Bonenfant). Hierbij ging men voorbij aan zijn ideeën over deze kwestie in de *Premières Idées sur la Réformation des loix criminelles*, waar pas de volledige draagwijdte van zijn gedachtengoed naar voren komt.²⁴

De 'Premières Idées sur la Réformation des loix criminelles'

Toch eerst nog een algemeen woord over de 'Premières Idées'. De regering vertrouwdde het project van strafrechtscodificatie toe aan één persoon, Goswin de Fierlant. Fierlant werkte vanaf 1773 aan een zeer uitgebreid ontwerp, dat hij echter nooit tot voltooiing bracht. De president van de Grote Raad van Mechelen ging enorm nauwgezet te werk. De regering van haar kant kon soms moeilijk haar ongeduld bedwingen. Eenmaal Jozef II aan de macht, werd er al gauw tot concrete plannen overgegaan. De regering, die ten onrechte dacht dat Fierlant met zijn werk klaar was, stelde hem op 11 maart 1782 aan tot lid van de *Jointe établie pour la réformation de l'ordre judiciaire tant au civil qu'au criminel dans les provinces de la Domination de l'Empereur*. Fierlant werd echter al op 4 november 1782 uit de jointe gezet. De strafrechtshervorming werd nu toevertrouwd aan een commissie onder leiding van Joseph de Crumpipen, kanselier van Brabant. De meest waarschijnlijke verklaring is dat Fierlant aan Jozefs haast opgeofferd is geworden.²⁵ Na een inleiding en een wetboek van strafprocesrecht, kwam het eigenlijke strafwetboek niet verder dan een algemene beschouwing over de straf en een bespreking van de bestraffing van 'des crimes plus directement commis contre le souverain et contre l'état'. Het werk was nooit voor publikatie bestemd, want het had enkel als doel regering en magistratuur een ontwerp voor te leggen voor een door Maria Theresia (later Jozef II) uit te vaardigen strafwetboek en wetboek voor strafvordering. De structuur van de *Premières Idées* verraadt trouwens al snel het opzet ervan: steevast vindt men eerst de uiteenzetting van Fierlants ideeën over een bepaald onderwerp, pas daarna worden die opvattingen in artikelvorm gego-

23. HUBERT, E., *art.cit.*, p. 238.

24. De *Premières Idées sur la Réformation des Loix criminelles* worden bewaard in het Algemeen Rijksarchief Brussel, 'Handschriftenverzameling' (H.V.), nr. 2119-2120 en 2149 (inhoudstafel): 'H.V.', 2119 telt 665 folio's; 'H.V.', 2120 werd door ons gepagineerd: 824 + 243 p. (vanaf Partie II. La Peine).

25. BOSCH, J.W., 'De sporen van de Blijde Inkomst in de hervormingsplannen van het strafproces op het einde der XVIIIe eeuw', *Standen en Landen*, dl. XVI, 1958, p. 65-84; PETIT, J.-L., 'Joseph de Crumpipen (1737-1809), Les idées d'un haut fonctionnaire et magistrat des Pays-Bas Autrichiens sur la justice de son temps', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, dl. 54, 1986, p. 127-147.

ten. Soms werd de regering de keuze gelaten tussen twee oplossingen. Het gedachtengoed dat verdedigd werd, was illustratief voor het programma (althans in theorie) van het verlicht despotisme: streven naar een versteviging van de macht van de centrale staat (een meer efficiënte repressie) en tegelijk een zekere aandacht voor het welzijn van de burgers?

Wat die eerste bekommernis betrof, moet op de eerste plaats het codificatiestreven vermeld worden: het uitvaardigen van een uniforme centrale wetgeving ter vervanging van de vroegere regionale verscheidenheid. De *Criminele Ordonnantie* van 1570 immers, die de strafrechtspraak in de Oostenrijkse Nederlanden nog in belangrijke mate beheerste, was nooit overal of algemeen toegepast geworden.²⁶ Veel aspecten van de procedure werden er niet in geregeld en voor veel voorkomende misdrijven was soms zelfs geen straf voorzien.²⁷ Fierlant daarentegen stelde het legaliteitsbeginsel voorop.²⁸ Hij eiste uniformiteit en precieze, gedetailleerde voorschriften. Zijn 'algemene wet' regelde vooreerst bepaalde zaken waar vroeger nagenoeg geen wetgeving over verschenen was.²⁹ Waar vroeger talrijke verordeningen, al dan niet regionaal gebonden, voor identieke gevallen bestonden, herleidde hij die tot één voorschrift.³⁰ Tenslotte verving hij oude wetgeving door nieuwe inzichten. Een voortvarende, onbesuisde vernieuwer die het oude strafrecht volledig wilde afschaffen, was hij echter zeker niet. Het verlichte woordgebruik van de 18e eeuw werkte hier soms misleidend. Al hield hij dan wel een pleidooi dat er geen spoor meer mocht overblijven van de absurde misbruiken van het verleden en dat 'proposer à Joseph II de se borner à les modifier, à les laisser subsister en partie, ce serait être ennemi de sa gloire', hij ging niettemin steeds van het bestaande recht uit, om het te veranderen waar de eisen van de tijd het vergden en te behouden waar het kon.³¹

Ten dele kon dit het gevolg zijn van een zeker conservatisme, maar wellicht is het evenzeer toe te schrijven aan de behoedzaamheid die hem zo kenmerkte: hij kende immers maar al te goed de afwijzende reacties van de Zuidnederlandse magistratuur tegenover veranderingen.³²

Van de buitenlandse invloeden op zijn denken, was de Franse de belangrijkste: veel geciteerd waren de *Ordonnance Criminelle* (1670) van Lodewijk XIV en onder de juristen vooral Jousse, Serpillon en Montesquieu. Ook uit de Noordnederlandse en Engelse wetgeving en rechtsleer (Pieter Bort; Hawkins en Blackstone)

26. DUPONT-BOUCHAT, M.-S., 'La réforme du droit pénal dans les Pays-Bas autrichiens à la fin de l'Ancien Régime (1765-87)', *Cornua Legum*, 1987, p. 72; BOSCH, J.W., 'Belgische en Hollandse hervormingsplannen in de 18de eeuw', *Tijdschrift voor Strafrecht*, dl. 10, 1961, p. 167.

27. 'H.V.', 2119, Avant-Propos, f. 3v.

28. 'H.V.', 2119, Avant-Propos, f. 9v.

29. BOSCH, J.W., 'Les projets de réforme de la procédure criminelle aux Pays-Bas au XVIIIe siècle. Remarques comparatives', *Revue du Nord*, dl. 36, 1954, p. 476: b.v. over de rol van de experten in het gerechtelijk onderzoek.

30. De confiscatie van goederen b.v. wilde hij overal afschaffen: 'H.V.', 2120, Partie II, tome I, chapitre 4, p. 65-110.

31. 'H.V.', 2120, P.I,t.X, ch. 2, § 9, p. 26. BOSCH, J.W., 'De sporen van de Blijde Inkomst in de hervormingsplannen van het strafproces op het einde der XVIIIe eeuw', *Standen en Landen*, dl. 16, 1958, p. 69.

32. Zie b.v. 'H.V.', 2119, P.I,t.IV, ch. 1, § 4, f. 221: 'Vous connaissez l'attachement des habitants de ce pays-ci pour leurs anciens usages bons et mauvais,...'.

putte hij soms zijn inspiratie. Hoewel hij in opdracht van de Oostenrijkse regering werkte, is de invloed van de Duitse rechtsleer te verwaarlozen, om de eenvoudige reden dat Fierlant deze taal niet machtig was.³³

Over de *Premières Idées* verschenen in de jaren 1950 en '60 al een aantal artikelen van de hand van J.W. Bosch, maar – mede door de omvang van Fierlants project – vindt men hierin slechts, naast een vage algemene schets van zijn gedachtengoed, de behandeling van eerder marginale deelaspecten.³⁴ Gezien het belang van en de nieuwe interesse voor thema's als het ontstaan van het gevangeniswezen en de repressie van bedelarij, mag het verwonderlijk heten dat Fierlants opvattingen hierover in de *Premières Idées*, onbestudeerd zijn gebleven. Nochtans gaat het hier om een eersterangsbron, die de opinie van een belangrijk magistraat en regeringsambtenaar over deze kwestie weerspiegelt.

Een analyse van Fierlants ideeën over gevangenis en bedelarij kan er tevens toe bijdragen een scherper oordeel te vellen over het al dan niet verlicht en progressief karakter van de mans gedachtengoed.

DE GEVANGENISSTRAF IN DE 'PREMIÈRES IDEÉS'

Onbetwistbaar progressief waren zijn opvattingen over de gevangenisstraf. De gevangenis wordt de overheersende en voornaamste wijze van bestraffing, en dit op een moment dat de belangrijke strafrechtscodes, waarin de gevangenis een rol van betekenis speelde, nog moesten verschijnen (de code van Leopold I van Toscane uit 1786; het *Allgemeine Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung* van Jozef II van Oostenrijk uit 1787; de Franse revolutionaire strafwetgeving, de *Code Pénal* van 1791). Montesquieu en Beccaria, de twee grote propagandisten van de 18e eeuwse strafrechtshervorming, hadden daarentegen een zeer gediversifieerd bestraffingspatroon voorgesteld. Maar met hun ideeën over de noodzaak van een gradatie in de repressie, dreven ze Fierlant ertoe van de gevangenis, die zich als geen ander hiertoe leende, de overheersende strafvorm te maken.³⁵ De *Premières Idées* waren echter exemplarisch voor de groeiende tendens naar uniformisering³⁶: 'Les peines corporelles ou afflictives au dessous du dernier supplice seront désormais bornées à la condamnation aux travaux et détentions dans les maisons de force, excepté dans les cas particuliers que la présente loi générale ou quelque loi postérieure publiée de notre part déclarera punissables de bannissement ou d'emprisonnement soit simple ou au pain et à l'eau.'³⁷

In tegenstelling tot zijn geschriften uit 1771, wilde hij deze hervorming nu wel doorvoeren via een publiek edict (en niet via instructies aan de rechters), hiermee de conclusies trekkend uit zijn stelling dat van een opsluiting in een tuchthuis een groter afschrikwekkend effect uitging dan van lijfstraffen.³⁸ Ook speelde hij in op

33. Zie voor de verwijzingen: NEFORS, P., o.c., p. 45-46; 'H.V.', 2119, P.I,t.X, ch. 3, § 2, f. 622v: 'moi qui ne sait pas l'allemand'.

34. Zie de bibliografie in NEFORS, P., o.c., p. XI en in het *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, dl. 51, 1983, p. 430-431.

35. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 2, § 3-4, 6, 8-9.

36. FOUCAULT, M., o.c., p. 116-122.

37. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 6, § 1, p. 126, art. 1.

38. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 6, § 2, p. 127.

de ontwikkelingen sedert 1771: enerzijds waren zijn ideeën al in praktijk gebracht door de stichting van een tuchthuis te Gent in 1772, te Vilvoorde in 1779; anderzijds kwamen er ook reacties vanwege de provinciale justitieraden, die elk een exemplaar van zijn twee memories hadden ontvangen. Hij greep de resultaten van de eerste drie jaar van het Gentse tuchthuis aan om te bewijzen dat dwangarbeid effectief tot verbetering leidde: 'L'expérience fait voir qu'on peut compter sur l'efficacité de la condamnation aux travaux: la maison de force de la Flandre est la seule qui jusqu'à présent, en 1778, fut en activité, et il en est déjà sorti des sujets corrigés et devenu utiles à l'Etat par les métiers qu'ils exerçaient'.³⁹ Dit was geen louter propagandistische bewering, want ook de grote Engelse hervormer John Howard had na zijn eerste bezoeken aan de Gentse instelling niets dan lof erover.⁴⁰ Een aantal justitieraden hadden ondertussen ook andere geluiden laten horen. Eén van de argumenten die door een paar raden werden uitgespeeld, was dat hun provincies de hoge kosten voor de stichting en het onderhoud van een tuchthuis niet zouden kunnen dragen. Dit was voor Fierlant de enige en eigenlijke oorzaak van hun verzet. De andere redenen (zoals de inefficiëntie van tuchthuisstraffen en de gevaarlijke gevolgen waartoe dit zou leiden) beschouwde hij als voorwendsels en hij vond het niet meer nodig om het algemene principe van de hervorming nog eens te verdedigen. Om het argument betreffende de hoge kosten te ontzenuwen, schermde hij opnieuw met het afschrikkingseffect (minder delinquenten, dus minder gevangenen, dus minder kosten) en pleitte hij voor een besparing op de voedingskosten. Als een provincie dan toch nog niet in staat was de kosten te dragen, moest ze haar delinquenten naar het tuchthuis van de naburige provincie zenden, mits betaling van een vergoeding.⁴¹

Het behoud van de verbanning betekende een wijziging van zijn oorspronkelijk plan uit 1771. Hoewel ook een typische Ancien Régime-straf, hoefde de niet-afschaffing uiteindelijk niet te verbazen aangezien ze, net als de gevangenis, niet gericht was op het toebrengen van fysiek leed aan de betrokkene, maar op zijn (tijdelijke) verwijdering uit de maatschappij. De (gewone – om ze te onderscheiden van het tuchthuis –) gevangenis werd – in tegenstelling tot 1771 – eveneens behouden, zodat de gevangenisstraf in zijn strafwetboek in drie vormen voorkwam: het tuchthuis, de gevangenis op gewoon regime en de gevangenis op water en brood. Het precieze belang dat hij aan elk ervan wilde toekennen, kan echter slechts ten dele achterhaald worden, op grond van een aantal opmerkingen en van de concrete straffen die in de onafgewerkt gebleven code vermeld werden en die men over de gehele code verspreid dient te zoeken. Duidelijk is alleszins dat hij de veroordeling tot dwangarbeid in het tuchthuis als de belangrijkste van de drie beschouwde. In het begin van de *Premières Idées* schreef hij dat ze de gewone straf moest worden voor alle delicten die niet de doodstraf verdienden.⁴² Hoewel hiermee onloochenbaar een echte strafgevangenis geworden, was de oorsprong van het tuchthuis als instrument ter repressie van landloperij en bedelarij bepalend voor de kenmerken van de nieuwe instelling: arbeidsdwang, regelmaat, so-

39. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 6, § 2, p. 127.

40. HOWARD, J., *The State of the prisons* (Everyman's Library, 835, London, 1929), p. 114-116.

41. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 6, § 1-4, p. 118-132.

42. 'H.V.', 2119, P.I, t.II, § 12, f. 71v-72r.

berheid en discipline. Van deze eigenschappen verwachtte Fierlant de verbetering van de delinquent: ze moesten respectievelijk de luiheid, de losbandigheid en het wangedrag doen verdwijnen en zo de oorzaken van de delinquentie wegnemen.⁴³ Een ander middel tot verbetering bestond in een eis tot schadeloosstelling van de burgerlijke partij: zolang men zich daarvan niet gekweten had, kon men niet vrijgelaten worden, of gratie of strafomzetting verkrijgen. Deze voorwaarde gold evenzeer voor de armen, die niet tot betaling in staat waren. Opdat zij het bedrag toch zouden kunnen opbrengen, behoorden ze in het tuchthuis een vergoeding te krijgen voor alles wat ze meer presteerden dan de opgelegde (lichte) taak. Men bleef er, zelfs na afloop van de termijn waartoe men veroordeeld was, tot men genoeg had verdiend: een dergelijke maatregel moest de gedetineerde tot het besef brengen dat hij door zijn eigen delinquent gedrag zichzelf de strafmaat oplegde.⁴⁴ Met het doel van de straf, is het eerste onderscheid tussen tuchthuis en gevangenis aangeraakt, daar de laatste voorbehouden was voor misdrijven 'qui ne tirent point leur source dans la corruption des mœurs du coupable' (over welke delicten concreet bedoeld werden, blijft men in het ongewisse: 'j'en dirai mon sentiment au titre des punitions qui conviennent à chaque crime', schreef hij, maar na de behandeling van de misdrijven tegen de soeverein en de staat, hield dit deel op).⁴⁵ Toch was Fierlant niet consequent in zijn denken. Hij liet o.a. de mogelijkheid open van een veroordeling tot levenslange dwangarbeid.⁴⁶ Van verbetering kon in dit geval geen sprake zijn: 'Le terme de la vie les désespère; privés de tout espoir, ils sont indifférents sur la correction des mœurs et sur l'esprit du travail...', hield Vilain XIII voor.⁴⁷

Verbetering was bijgevolg niet het enige criterium op basis waarvan men tot het tuchthuis of de gevangenis veroordeeld kon worden. De ernst van het delict speelde ook een rol. In het speciale geval van medeplichtigheid na de actie aan een vorm van majesteitsschennis die geen koningsmoord was, kon men voor 10, 20 of 30 jaar opgesloten worden in één van beide instellingen.⁴⁸ De keuzemogelijkheid bewijst dat hier alleen de omvang van het misdrijf een rol speelde: volgens het eerste criterium immers was een delict ofwel voortgekomen uit een bepaalde ondeugd en moest bijgevolg de tuchthuisstraf worden uitgesproken, ofwel was ze van de klasse die geen verbetering behoefde, waardoor opsluiting in de gevangenis volstond. Dat men – een enkele uitzondering niet te na gesproken – in geen geval iemand voor minder dan drie jaar tot het '*maison de correction*' kon veroordelen, toont aan dat een gering vergrijp niet met dwangarbeid bestraft zou worden.⁴⁹

43. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 6, § 1, p. 126.

44. 'H.V.', 2119, P.I, t.II, § 12, f. 71.

45. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 6, § 1, p. 126.

46. B.v. 'H.V.', 2120, P.II, t.II, ch. 1, § 3, p. 228, art. 3-4; ch. 2, p. 229, art. 2; ch. 3, § 1, p. 232-234, art. 7-8.

47. VILAIN XIII, *Mémoire sur les moyens de corriger les malfaiteurs et les fainéants à leur propre avantage et de les rendre utiles à l'Etat*, uitg. VILAIN XIII, Ch. H., Brussel, 1841, p. 198.

48. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 1, § 3, p. 228, art. 4.

49. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 10, § 2, p. 141-142; eenmaal vindt men een tuchthuisstraf van twee jaar vermeld: 'H.V.', 2119, P.I, t.VIII, ch. 3, f. 581r, art. 16 en 582v, art. 22; VILAIN XIII stelde de minimumtermijn op één jaar vast.

Hoewel de gevangenis bijgevolg de lichtere strafvorm was, oversteeg haar betekenis toch van die van een politiestraf voor kleine delicten. In deze beperkte betekenis was ze ook in het Ancien Régime bekend: Fierlant, die de gevangenis in 1771 nog had willen afschaffen, wilde haar repressieve functie hiertoe gereduceerd zien in zijn algemene beginselverklaring over de afschaffing van de lijfstraffen in de *Premières Idées*.⁵⁰ Gaandeweg moet hij zijn opinie opnieuw gewijzigd hebben, zoals men uit het voorbeeld van de medeplichtigheid aan majesteitschennis kan afleiden: men kan dit immers bezwaarlijk als een gering vergrijp betitelen, noch een opsluiting in de gevangenis voor 10, 20 of 30 jaar als een lichte politiestraf afdoen.

Een derde factor tenslotte, die de toewijzing van de strafplaats determineerde, was van financiële aard. Dit was het geval voor wie veroordeeld werd tot gevangenis op eigen kosten of tot een boete, maar niet tot betaling in staat was.⁵¹ Dit bellette uiteraard niet dat men ook direct veroordeeld kon worden tot een tuchthuisstraf op eigen kosten.⁵²

Naast deze drie grote criteria, waren er nog een aantal gevallen, waarvoor de gevangenisstraf voorzien was, die het individuele overstegen: zo kon b.v. voor iemand van hoge afkomst de tuchthuisstraf die volgens de wet moest opgelegd worden, door gratieverlening omgezet worden in gevangenis op gewoon regime of in een opsluiting bij de Cellebroeders.⁵³ Tenslotte vindt men nog een aantal gevallen vermeld waarin de straf tot gevangenis beperkt moest blijven, b.v. bij begin van poging tot misdrijf (dat men door omstandigheden niet had kunnen voltrekken).⁵⁴

Uiteindelijk was er nog – hoewel het minst voorkomend – de opsluiting in de gevangenis op water en brood. De minimale opsluitingstermijn was ook hier op acht dagen, de maximumduur daarentegen op één maand vastgelegd. Een langere periode achtte Fierlant schadelijk voor de gezondheid en de moraal, vermits het de gedetineerde zou doen gewennen aan een bestaan in ledigheid.⁵⁵ Voor wat de weerslag op de geestelijke ingesteldheid betrof, kon men een dergelijke opmerking nochtans ook maken t.a.v. de gevangenis op gewoon regime: daar had hij zelfs tegen straffen van 10, 20 jaar geen bezwaar. In één geval hield hij zich zelfs niet aan zijn bepaling over de maximale duur en legde hij een gevangenisstraf op water en brood op voor één jaar.⁵⁶ Deze uitzondering niet te na gesproken, was de poging om tot een begrenzing in de tijd te komen, belangrijk te noemen. Het volstaat te vergelijken met de Franse *Code Pénal* van 1791, waar de zwaarste vrijheidsstraffen voor de gedetineerde een opsluiting op water en brood over vele jaren inhielden, terwijl hij bovendien nog geboeid werd.⁵⁷

50. 'H.V.', 2119, P.I, t.II, § 12, f. 71v-72r.

51. 'H.V.', 2119, P.I, t.II, § 9, f. 65v, art. 85 (bij gevangenis op eigen kosten); 'H.V.', 2119, P.I, t.VIII, ch. 3, f. 581r, art. 16 en 582v, art. 22 (bij boete).

52. 'H.V.', 2120, P.II, t.II, ch. 6, § 3, p. 129, art. 8.

53. 'H.V.', 2119, P.I, t.II, § 12, f. 72v.

54. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 10, § 10, p. 155, art. 37.

55. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, § 2, p. 142.

56. 'H.V.', 2120, P.I, t.XI, ch. 4, § 5, p. 167-168, art. 45 en 47.

57. LOHMANN, F., *Jean Paul Marat und das Strafrecht in der Französischen Revolution (Bonner Rechtswissenschaftliche Abhandlungen, Band 59)*, Bonn, 1963, p. 59; PLAWSKY, S., 'Le Peletier de Saint-Far-

DE BESTRIJDING VAN LANDLOPERIJ IN DE 'PREMIÈRES IDÉES'

Nauw verbonden met de geschiedenis van de opsluitingssystemen, is de houding van maatschappij en gerecht tegenover de vagebond: de 16e eeuwse genese van het tuchthuiswezen en de gelijktijdige criminalisering van de landloperij waren geen los van elkaar staande fenomenen. Goswin de Fierlant, in de 18^e eeuw, vormde het tuchthuis om tot een strafgevangenis voor alle delinquenten, ook zij die geen vagebond waren. Tegelijk waren zijn ideeën een eerste aanzet (soms nog aarzelend en dubbelzinnig) tot decriminalisering van landloperij en bedelarij. Weliswaar bleef hij hen, net als in zijn memorie van 1771, nog beschouwen als het gros der criminelen.⁵⁸ Het was ook niet te verwachten dat hij zich op slag zou losgemaakt hebben van het eeuwenoude, diep ingewortelde wantrouwen van politie en gerecht t.a.v. deze groep.⁵⁸ In zijn tijd was er trouwens van een ware vagebondenpsychose sprake, waarbij men vlug de neiging had om alle delicten aan hen toe te schrijven.⁶⁰ Fierlants *Observations sur l'insuffisance des peines afflictives...* wekten nog de indruk dat alle vagebonden en bedelaars zonder onderscheid criminelen waren. In de *Premières Idées* gaf Fierlant echter een precieze omschrijving van het begrip vagebonden. Hij beoogde hiermee o.a. een strictere reglementering van de bevoegdheid van de provoost-generaal en de drossaard van Brabant.⁶¹ Het plakkaat van 5 november 1698 had, voor de eerste maal in onze gewesten, een juridische definitie van de vagebond gegeven: 'Déclarons pour faïnéants et vagabonds tous ceux qui ne sont en service ou employ, ou ne font aucun trafic, négoce ou labour, ou n'ont des moyens pour pouvoir aucunement subsister', een bepaling die herhaald werd in de ordonnances van 10 oktober 1713, 12 januari 1734, 14 juli 1740 en 14 december 1765.⁶²

De aanstellingsbrief van de provoost-generaal bevatte nog de toevoeging 'pourvu qu'ils n'aient aucun fixe domicile'. Fierlant wilde de bevoegdheid van de bijzondere rechtbanken voor de vervolging van vagebonden beperken tot de criminele vagebondage. Daarom zorgde hij ervoor dat in zijn nieuwe definitie het element delinquent opgenomen was: 'tout mendiant, toute personne qui vit au

geau, auteur du projet de Code pénal de 1791', *Revue de Science criminelle et de Droit pénal comparé*, dl. 12, 1957, p. 624.

58. 'H.V.', 2120, P.II, t.I, ch. 6, § 1, p. 123; 'H.V.', 2119, p.I, t.II, § 15, f. 82v.

59. Het gerecht wist uit ervaring dat veel beroepsmisdadigers als bedelaars over het land zwierven: VAN HEMELRIJCK, F., *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late Middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime (1404-1789)* (K.Ac.vr. W., L.&Sch.K.v.B., Kl. d.L., jg. 43, n° 97), Brussel, 1981, p. 274.

60. DEROISY, A., *o.c.*, p. 345-367 (p. 4, ch. 3: 'De l'importance et du danger représenté par le vagabondage': de omvang van het probleem bleef in de tweede helft van de achttiende eeuw ongeveer gelijk).

61. De drossaard van Brabant en de provoost-generaal waren buitengewone gerechtsofficieren die belast waren met de repressie van de vagebondage; de territoriale bevoegdheid van de drossaard was beperkt tot Brabant, deze van de provoost-generaal strekte zich (althans in theorie) uit over heel de Nederlanden: DEROISY, A., 'Aspects du vagabondage dans le plat pays du Brabant dans la deuxième moitié du 18e siècle', *Revue de droit pénal et de criminologie*, jg. 3, 1957, p. 331.

62. DEROISY, A., *o.c.*, p. 319; *Placcaeten van Brabant*, dl. V, p. 685; *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, Troisième série, 1700-1794, dl. II, p. 480-481; dl. IV, p. 537-539; dl. V, p. 370-371; dl. IX, p. 243-245; 'H.V.', 2119, P.I, t.IV, ch. 4, f. 338. DEROISY meende verkeerdelijk dat het plakkaat van 10 oktober 1713 de eerste juridische definitie van de vagebond gaf.

dépens du public dans ces provinces, tout malfaiteur et délinquant quelconque sans aveu, pourvu qu'ils n'aient actuellement aucun domicile soit en ces provinces ou ailleurs'.⁶³ Door landloperij hier zodanig te omschrijven dat het om criminele vagebondage ging, droeg Fierlant, hoe paradoxaal het ook klinkt, in zekere zin bij tot een decriminalisering ervan. Duidelijker wordt het in de passus waar hij inging op de mogelijke bezwaren tegen zijn voorstel om de rechter van de plaats van aanhouding in alle gevallen bevoegd te verklaren. Eén van die opwerpingen luidde nl. dat de gewone burger hierdoor over één kam geschoren werd met 'ce qu'il y a de plus vil dans l'espèce humaine', vermits een landloper strafrechtelijk vervolgd mocht worden overal waar men hem aanhield. Maar, weerlegde Fierlant, het was niet omdat de meeste vagebonden criminelen en boosdoeners waren, dat men beide begrippen automatisch mocht associëren. In de gangbare (oude) omschrijving was een vagebond immers iemand zonder vast domicilie: het ware verkeer om hieraan een morele kwalificatie te koppelen. Wat dan de criminele vagebond (volgens Fierlants nieuwe definitie) betrof, pleitte hij ervoor om diens misdrijven op gelijke voet te stellen met deze door burgers gepleegd.⁶⁴ De procedure tegen vagebonden begon in de 18^e eeuw inderdaad al verzet op te wekken, maar een dergelijke eis was in de kritiek tot dusver nooit geformuleerd geworden.⁶⁵ Fierlant wilde dat de bijzondere rechtbanken voor vagebonden zoveel mogelijk dezelfde organisatie en rechtspleging zouden hanteren als de gewone rechtbanken in hun processen tegen andere delinquenten.⁶⁶ Zijn opvattingen waren echter niet vrij van enige dubbelzinnigheid. Zo rekende hij b.v. de invoering van het hoger beroep in strafzaken tot één der belangrijkste veranderingen: tegen de beslissingen van de bijzondere rechtbanken voor vagebonden kon men in beroep gaan bij de provinciale justitieraad. Hij maakte hierop echter een uitzondering voor veroordelingen enkel omwille van bedelarij of landloperij zonder andere delicten.⁶⁷ Fierlant kon zich dus nog niet volledig losmaken van de traditionele opvattingen. De bedelende vagebond – alle beginselverklaringen ten spijt – bleef daarenboven in zijn ontwerp aan zwaardere straffen onderworpen dan een bedelende burger.⁶⁸ Ook in vergelijking met de gerechtelijke hervormingen van Jozef II, die de bijzondere rechtbanken met één pennetrek afschafte, waren Fierlants voorstellen aan de bescheiden kant.⁶⁹ Al deze nuanceringen in acht genomen, was Fierlant in zijn standpunt t.a.v. de vagebonden toch wel op de meeste van zijn tijdgenoten vooruit.

Een ander uitvloeisel van de uitbreiding van het project uit 1771 tot een algemene hervorming, was dat Fierlant nu op zijn beurt, in navolging van Vilain XIII en de regering, de problemen van armenzorg en strafrechtshervorming ontkoppelde. Zelfs in een *dépêche* van 10 oktober 1774 had Fierlant nog de opsluiting

63. 'H.V.', 2119, P.I, t.IV, ch. 4, f. 338-339.

64. 'H.V.', 2119, P.I, t.IV, ch. 3, § 3, f. 260-261r.

65. DEROISY, A., *o.c.*, p. 261-262.

66. 'H.V.', 2119, P.I, t.IV, ch. 4, f. 337r.

67. 'H.V.', 2120, P.I, t.XX, ch. 1, § 2, p. 719; art. 4 en § 3, p. 720.

68. 'H.V.', 2119, P.I, t.II, § 2, f. 33v-34r, art. 1-6.

69. *Keizerlijk edict van 3 april 1787 voor de hervorming van het gerecht in de Oostenrijkse Nederlanden*, R.O.P.B.A., dl. XIII, p. 43); de opmerking van DEROISY (*o.c.*, p. 263) dat deze afschaffing reeds door Fierlant zou aanbevolen zijn, raakt niet de minste grond.

van valide behoeftigen verdedigd.⁷⁰ In de *Premières Idées* nam ook hij uiteindelijk de ideeën van Taintenier, auteur van het *Traité sur la Mendicité*, over huiselijke bijstand aan de armen over – zonder evenwel diens naam ter sprake te brengen. Dat Fierlant hiertoe wetgeving m.b.t. de organisatie van de armenzorg in een strafrechtscode wilde laten opnemen, mag opmerkelijk genoemd worden.⁷¹ In zijn aandacht voor de economische achtergronden van de criminaliteit en voor de bevordering van de materiële welvaart, bewees hij de maatschappelijke verschijnselen van zijn tijd niet vanuit een eng-juridisch denkkader of een puur repressief standpunt te bekijken. De economische maatregelen die hij in dit verband voorstond, waren vooruitstrevend: in navolging van de regeringspolitiek viel hij het gildewezen aan en riep hij tot meer economische vrijheid op.⁷² Toch werd het vooruitgangsoptimisme van de Verlichting zowel bij hem als bij Taintenier getemperd door het besef dat de armoede nooit volledig uit te roeien was.⁷³

Andere delen van de *Premières Idées* waren gewijd aan de gevangenis als instelling, de gevangenis als voorhechtenis en aan de politiemethodes (klopjachten en patrouilles).⁷⁴ Zijn gedachtengoed hierover bevatte geen echt opmerkelijke elementen van verlicht denken. Wel liep ook hier, als een rode draad, de 18e eeuwse bekommernis doorheen om zowel de greep van de centrale staat op zijn onderdanen en ondergeschikte instellingen (b.v. gevangenissen) te verstevigen, als tegelijk de burgers meer rechten te geven. Zijn voornaamste verwezenlijking m.b.t. deze materies lijkt echter te bestaan in het project van codificatie zelf. Niet dat hij geen verbeteringen of veranderingen meer aanbracht, maar het waren geen typisch verlichte voorstellen. Zo haalde hij b.v. zijn eis voor gezonde gevangenissen en het verbod op ondergrondse kerkers uit de *Ordonnance Criminelle* (1670) van Lodewijk XIV en uit andere Franse wetgeving van de 17de of begin 18de eeuw.⁷⁵ Zijn regeling van het toezicht op de gevangenissen betekende op de eerste plaats een reactiveren van de controleplicht uit 1570.⁷⁶

De gevangenisstraf in Europa

Het is duidelijk dat een categoriek oordeel over Fierlants opvattingen – verlicht of conservatief – een al te simplifiërende voorstelling van zaken zou zijn. Op bepaalde punten dacht hij zeer vernieuwend en hield er zelfs meningen op na die tot

70. BONENFANT, P., *o.c.*, p. 320-324; LIS, C., en SOLY, H., *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen, 1980, p. 243-244.

71. 'H.V.', 2119, p.I, t.II, 'Des moyens de prévenir le crime', § 2. 'Extirpation de l'oisiveté et de la fainéantise', f. 26-38.

72. 'H.V.', 2119, p.I, t.II, § 3, 'Diminution du nombre des pauvres', f. 38-43; HASQUIN, H., 'Nijverheid in de Zuidelijke Nederlanden 1650-1795', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 8, 1979, p. 131-132.

73. 'H.V.', 2119, p.I, t.II, § 2, f. 40v, art. 13; BONENFANT, P., *o.c.*, p. 316.

74. Zie vnl. 'H.V.', 2120, P.I, t.XIII. 'De l'incarcération et des arrêts civils. des Ecroucs et des Recommandations. des prisons et des géoliers', p. 243-289; 'H.V.', 2119, P.I, t.II, § 5. 'Traques, patrouilles et devoirs à l'égard des étrangers inconnus', f. 44v-50r.

75. 'H.V.', 2120, P.I, t.XIII, ch. 3, § 1, p. 267-269, art. 3-4.

76. 'H.V.', 2120, P.I, t.XIII, ch. 3, § 4. 'De la visite des prisons', p. 286-289; vergelijk met de Ordonnantie van 9 juli 1570 (Criminele Justitie), *Placcaeten van Vlaenderen*, dl. V, 1, p. 185, art. 39-40.

de modernste van zijn tijd gerekend kunnen worden. In de behandeling van andere problemen daarentegen beperkte hij zich tot weinig meer dan een aanvullen en wat bijsturen van het bestaande. Wat het meest in het oog springt, is de progressiviteit – zonder aan dit woord een morele appreciatie te verbinden – van zijn ideeën over de (gevangenis)straf. Dit komt nog sterker naar voren als zijn ideeën goed in een Europese context gesitueerd wordt. Het Oostenrijkse strafwetboek van Jozef II, het *Allgemeine Gesetzbuch über Verbrechen und derselben Bestrafung* uit 1787, was veel conservatiever. Het behield nog de lijfstraffen, schafte weliswaar de doodstraf af (uit utilitaristische overwegingen), maar stelde zulke strenge straffen ter vervanging in, ook vrijheidsstraffen (b.v. levenslang in de kluisters) en de wrede ‘Strafe des Schiffziehens’, dat het men nog moeilijk als een humanitaire hervorming kon beschouwen.⁷⁷ Fierlants Franse tijdgenoten, zoals Mably, Vermeil,... bleven, in de lijn van Beccaria, voorstander van een pluriform bestraffingspatroon: ‘Il faut des rapports exacts entre la nature du délit et la nature de la punition’, zoals Le Peletier de Saint-Fargeau het nog in het oorspronkelijk ontwerp van de *Code Pénal* formuleerde.⁷⁸ In Frankrijk was het dus wachten tot 1791, datum van de definitieve versie van de *Code Pénal*, vooraleer er gelijkaardige ideeën over de gevangenisstraf als bij Fierlant in de strafwetgeving te vinden zijn. Zonder dat het ooit dezelfde uitstraling had, is Fierlants project ook vergelijkbaar met de plannen van de grote Engelse hervormer John Howard. Diens *Penitentiary*, waarvoor hij trouwens tot 1779 de term *hard labor house* gebruikte, was gebaseerd op de praktijk in de Europese tuchthuizen (o.a. het Gentse *maison de force* van Vilain XIII). Een belangrijk verschil was echter wel dat Fierlant geen oog had voor de mogelijke rol van het isolement in de verbetering van de delinquent. Daar waar de Engelse hervormingsbeweging sterk religieus geïnspireerd was – de afzondering moest de misdadiger tot zelfreflectie, berouw en boete brengen – sprak Fierlant enkel als jurist.⁷⁹

Nawoord

De gevangenis is heden ten dage nog steeds dé straf bij uitstek. Zowel bij deze overheersende positie zelf, als bij het adequaat functioneren van het gevangeniswezen, worden momenteel nogal eens wat vraagtekens geplaatst. Deze kritiek is evenwel al zo oud als de strafgevangenis zelf. De historische wetenschap kan wellicht dit debat verrijken, door vanuit haar specifieke invalshoek haar eigen licht over het probleem te laten schijnen en met name de vraag naar de wortels van dit

77. HARTL, F., *Das Wiener Kriminalgericht. Strafrechtspflege vom Zeitalter der Aufklärung bis zur österreichischen Revolution (Wiener Rechtsgeschichtliche Arbeiten, Band X)*, Wien-Köln-Graz, 1973, p. 22; CONRAD, H. ‘Zu den geistigen Grundlagen der Strafrechtsreform Josephs II (1780-1788)’, in *Festschrift für H. von Weber*, Bonn, 1963, p. 62-64.

78. FOUCAULT, M., o.c., p. 105-116; MABLY, De la législation ou principes des lois, 1776: ‘Gardez-vous d’infliger les mêmes punitions’, (in *Oeuvres complètes*, 1789, t. IX, p. 338); VERMEIL, *Essai sur les réformes à faire dans notre législation criminelle*, 1781, p. 68-145; citaat LE PELETIER: *Archives Parlementaires*, 1e série, t. XXVI, p. 332.

79. IGNATIEFF, M., *A Just Measure of Pain. The Penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850*, London, 1978, p. 53-59, 94.

stelsel levendig te houden. Hoewel de bedelarij momenteel niet zo'n actuele kwestie is, is ze nog steeds niet volledig uit de criminele sfeer gehaald. Daarenboven verleent een bepaalde trend om sommige groepen (men denke aan vreemdelingen) als een bron van delinquentie te beschouwen, aan het onderwerp toch een nog grotere actualiteitswaarde dan men op het eerste zicht zou denken. Een bescheiden studie als deze over Goswin de Fierlant – wiens *Premières Idées* dan wel geen rechtskracht verkregen, maar toch, als belangrijkste inheemse ontwerp tot hervorming van het strafrecht vóór de Franse Revolutie, historisch niet onbelangrijk zijn als indicator van het al dan niet verlichte karakter van het Zuidnederlandse denken over misdrijf en straf – kan wellicht een bijdrage leveren. Het Belgische gevangeniswezen is helaas, zeker in vergelijking met de omvangrijke Franse literatuur, een terrein dat door de geschiedeniswetenschap nog al te weinig onderzocht wordt.